

С.В. Бардаш, д-р екон. наук, проф. (НУБіП, Київ)

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

У сучасних умовах розвитку економічних систем макро- та макrorівнів науковцями, громадськими організаціями, а також урядовими структурами все більше приділяється уваги як соціальним, так і екологічним проблемам. Для країн, що розвиваються, у т.ч. країн пострадянського простору, наближення екологічної кризи, пов'язаної з нерациональним використанням вичерпних природних ресурсів, невиконання заходів захисту навколишнього середовища, а також зниження соціального рівня життя населення не може залишитися без уваги економічної науки. Одним з небагатьох варіантів розв'язання окресленої ситуації, якому віддають перевагу більшість науковців світу є розвиток економіки на засадах сталого розвитку.

Дослідженню процесів сталого розвитку, у т.ч. його економічного компоненту, присвячені наукові праці іноземних (Р. Блінк, В. Джегатезен, Ф. Джовані, Е. Гонч, Г. Кларк) та вітчизняних (В. Геєць, В. Жук, А. Єфремов, Л. Корнійчук, В. Трофимова, М. Аверкіна) вчених. Переважна більшість науковців переконана, що наразі неможливо протистояти глобалізації, особливо країнам, які з певних причин так і не набули суб'єктності, а також неможливо й не помічати, а отже ігнорувати переваги сталого розвитку.

Одним з дієвих інструментів реалізації концепції сталого розвитку є удосконалення рентних відносин між економічними агентами, у т.ч. перегляд у бік збільшення ставок рентних платежів та збільшення обсягів їх надходження до бюджетів різних рівнів, адже у переважній більшості їх обсяг є меншим за обсяг відшкодування податку на додану вартість для суб'єктів, що експортують корисні копалини та інші ресурси, що генерують ренту.

Суттєвий внесок у визначення пріоритетів трансформації рентних відносин у пострадянських країнах здійснено вітчизняними і зарубіжними вченими, серед яких Д. Галинська, В. Голян, А. Гриценко, Б. Данилишин, В. Дементьєв, В. Жук, Г. Задорожний, Б. Кваснюк, В. Міщенко, І. Михасюк, О. Носова, А. Олейник, В. Полтерович, Ю. Разовський, П. Саблук, В. Тамбовцев, М. Хвесик, К. Шерстюкова, Ю. Яковець та інші. Проблеми формування, вилучення, розподілу природної ренти та рентних платежів вивчали О. Боднар, О. Врублевська, М. Галушак, Т. Гуровська, Н. Жикаляк, О. Захарчук, І. Кирилук, Т. Осадча та інші.

Певні спроби щодо розв'язання означеної проблеми були викладені й у публікаціях [1-4]. Позитивно оцінюючи результати проведених досліджень варто визнати, що проблема асиметричності рентних відносин, незбалансованості інтересів їх суб'єктів, зокрема власників рентних ресурсів, наразі залишається не розв'язаною.

Недосконалість системи державного управління, що обумовлена непослідовною трансформацією всієї системи економічних відносин призвела до гіпертрофованого розвитку та становлення штучних монополій, які використовують набутий статус для максимізації власних доходів, у т.ч. для перерозподілу на свою користь природної ренти.

Відсутність ставок рентної плати, адекватних реальній цінності природної сировини обумовлює несправедливе її вилучення на користь певних суб'єктів господарювання. Необхідність змін основних засад регулювання економічної політики в частині забезпечення ефективного вилучення, розподілу, перерозподілу й використання природної ренти в національній економіці генерує потребу в дослідженні цих процесів.

Методологічні засади щодо розробки інструментів розподілу та перерозподілу рентних платежів та ренти, що залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання зазвичай ґрунтуються на теорії ренти та рентних відносин, яка висвітлює концептуальні положення, на основі яких будуються відносини між власником певного ресурсу, що генерує ренту, та його користувачем. Рента та рентні платежі, що виникають саме внаслідок цих відносин, є кількісними характеристиками їх інтенсивності та продуктивності. У контексті викладеного актуальності набуває розв'язання завдання щодо оптимального розподілу такої ренти між власником ресурсу, що її генерує, та його користувачем, який стимулював би пропозицію та попит на такий ресурс, зокрема природного походження.

Таким чином, однією із основних теоретичних проблем, розв'язання якої залишається актуальним і має виключно практичне значення для будь-якої господарської системи, є економічно обґрунтоване виділення рентної складової із доходу, що утворюється внаслідок використання ресурсу, що її генерує, з наступним вилученням належної державі, як представнику інтересів власника природних ресурсів, народу України, частки ренти та її перерозподілом у системі бюджетно-податкового регулювання.

Друга проблема, що є похідною від першої, полягає у забезпеченні оптимальної для суспільства пропорції розподілу та перерозподілу рентних платежів. Її розв'язання знаходиться в площині забезпечення раціонального розподілу ренти між власниками природних ресурсів та їх користувачами, який водночас створював би стимули для здійснення певної економічної діяльності та забезпечував справедливий

перерозподіл ренти в межах економічної системи. Ці завдання, розв'язання яких спрямовано, зрештою, на забезпечення трансформації природної ренти в інвестиційні ресурси держави та її поступове перетворення на потужний чинник еколого-економічного зростання, можуть бути реалізовані в системі бюджетно-податкового регулювання. Означене зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на розкриття інструментів вилучення природної ренти й підвищення на цій основі їх значення в системі важелів державного регулювання економіки, а також визначення напрямів використання рентного доходу, що залишається у суб'єкта господарювання після сплати рентних платежів.

Досвід розвинених країн засвідчує, що на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Крім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів. У цілому, за світовим досвідом, рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується саме в політику обмеження надприбутків [5, с. 38].

Недосконале державне регулювання рентних відносин обумовлює те, що суттєва частина доходу від експлуатації природних ресурсів не контролюється державою і не надходить до державного та місцевих бюджетів.

За достатньо дискусійного механізму стягнення рентних доходів найбільш актуальним питанням залишається дотримання принципу справедливості у розподілі природної ренти між громадянами країни, адже згідно законодавства переважної більшості країн світу саме вони є власниками природних ресурсів.

На даний час у складі суб'єктів рентних відносин виділяється два суб'єкта – держава, яка видає дозволи на використання природних ресурсів та збирає рентні платежі, які розподіляються між бюджетами різних рівнів. Другий суб'єкт рентних відносин – це суб'єкт господарювання, видобувач корисних копалин або користувач природними ресурсами, який сплачує рентні платежі, а також одержує рентний дохід від ресурсу, що генерує ренту. Є також й третій суб'єкт, що одержує ренту як пасивний додатковий дохід, у т.ч. фінансову ренту, однак питання рентних платежів з такого доходу на даний час залишається нерозв'язаним. В означеній ситуації державна влада не активізує розв'язання питання оподаткування пасивних рентних доходів з надією на те, що громадянське суспільство, котре проходить лише стадію становлення, не буде піднімати питання справедливого розподілу природної ренти між справжніми власниками ресурсів, що її генерують.

Слід також зазначити, що розгортання територіально-адміністративної реформи та фінансової децентралізації відбувається поза принципом справедливого розподілу рентних платежів, адже лише їх мізерна частка надходить до сільських бюджетів. Так, наприклад, принцип розподілу рентної плати за видобуток нафти та газу передбачає перерахування 95% рентних платежів до загального фонду державного бюджету, а 5% - до місцевих бюджетів. При цьому 2% доходів від ренти спрямовуються в районні бюджети, а 3% - до бюджетів міст обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцем видобутку природних ресурсів.

Наразі, відрахування лише 3% від рентної плати за видобуток нафти та газу бюджетів об'єднаних територіальних громад за місцем видобутку природних ресурсів не може бути ознакою її справедливого розподілу, а також вагомим джерелом розвитку об'єднаних територіальних громад. Означений розподіл «не дозволяє пов'язати темпи та обсяги господарського освоєння природної сировини в межах сільських територіальних громад і на прилеглих територіях з пріоритетами соціально-економічного піднесення села, в тому числі й стосовно реалізації проєктів модернізації соціальної та виробничої інфраструктури сільських населених пунктів» [6].

На даний час серед вітчизняних науковців існує чимало думок щодо справедливого розподілу рентної плати (56% до Державного бюджету України, 14% до бюджетів місцевих громад, 30% залишати суб'єкту господарювання [5]; 60% до Державного бюджету України, 25% до обласних бюджетів, 15% до бюджетів територіальних громад [7]), у т.ч. шляхом створення суверенного фонду добробуту / накопичувального рентного фонду [8], а також інших пропозицій, що заслуговують на більш поглиблений аналіз.

Отже, однією з головних причин недосконалості механізму регулювання рентних відносин є існування низки проблем правовстановчого та фіскально-розподільчого характеру. Обов'язковою умовою подальшої трансформації механізму регулювання рентних відносин має бути його скерованість на врахування інтересів та прав усіх суб'єктів таких відносин (державна – територіальні громади – суб'єкти господарювання – окремі громадяни країни), а також удосконалення його функцій з дотриманням принципів економічного, соціального та екологічного розвитку.

Необхідна гармонізація рентних відносин з положеннями концепції сталого розвитку також може бути досягнута завдяки зміні міжбюджетного розподілу доходів від рентних платежів, скерування обсягів природної ренти на соціально-екологічну складову розвитку національної економіки. З урахуванням означеного, основу

трансформації розподілу природної ренти складатиме визначення принципів функціонування механізму регулювання рентних відносин.

Відповідно, соціальне спрямування механізму регулювання рентних відносин відобразатиметься через дотримання принципів: специфікації прав власності учасників рентних відносин (володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у межах громадської (суспільної) власності на природні ресурси; вільного доступу суб'єктів господарювання усіх форм власності до діяльності у сфері природокористування; запобігання домінуванню окремих груп економічних суб'єктів; запобігання монополізму у природокористуванні; транспарентності діяльності суб'єктів рентних відносин в частині видобування, використання природних ресурсів, одержання рентних доходів та сплати рентних платежів, здійснених витрат на відновлення природних ресурсів; обмеження несправедливого присвоєння природної ренти.

Екологічне спрямування механізму регулювання рентних відносин буде гарантуватися дотриманням принципів: стимулювання природоохоронних заходів; запобігання екологодеструктивних та природоруйнівних наслідків діяльності суб'єктів господарювання - користувачів природних ресурсів; стимулювання запровадження ресурсозберігаючих технологій видобування природної сировини та використання природних ресурсів; нарощення інвестиційної складової природоохоронного спрямування; контрольованості екологічних наслідків господарської діяльності суб'єктів рентних відносин; безумовного відшкодування наслідків екологодеструктивного та природоруйнівного характеру.

Окрім дотримання означених принципів механізму регулювання рентних відносин, справедливому розподілу природної ренти відповідно до концепції сталого розвитку сприятимуть й рекомендації, викладені у публікаціях [5, 7, 8]. Наразі першочергового значення набувають заходи з:

- удосконалення обліку природних ресурсів та контроль за їх використанням;

- підвищення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, що встановлені в Україні, до нормативів плати за природні ресурси, які встановлені у високорозвинених країнах;

- змінення формату рентного регулювання використання земель лісгосподарського призначення в частині розвитку мисливського господарства та використання несировинних властивостей лісу;

- забезпечення передання в комунальну власність земель державної власності, які знаходяться поблизу сільських населених пунктів, що забезпечить розширення бази стягнення земельного податку й орендної плати за землю в бюджети сільських територіальних громад,

та розширить можливості громад отримувати додаткові надходження за рахунок використання об'єктів комунальної власності;

- розробки рекомендацій з організації та проведення комунального контролю, у т.ч. за повнотою надходження рентних платежів та ефективністю їх використання;

- зменшення рентних платежів на обсяг екологічних витрат, понесених суб'єктом господарювання, пов'язаних з мінімізацією антропогенного забруднення та знищення природних ресурсів;

- перегляду принципів міжбюджетного перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у напрямі суттєвого збільшення частки відрахувань до бюджетів базового рівня, у першу чергу в бюджети сільських, у тому числі й об'єднаних сільських територіальних громад.

Реалізація концепції сталого розвитку в частині досягнення оптимального використання обмежених природних ресурсів, орієнтації на людину, справедливий розподіл доходів від використання природних ресурсів, забезпечення цілісності та збереженості біологічних, геологічних та інших природних систем є можливим завдяки створенню інформаційної бази щодо якості та кількості природних систем, а також розподілу благ між поколіннями. Основу інформаційного забезпечення оцінки результатів та визначення пріоритетів сталого розвитку економічних систем різних рівнів має складати система бухгалтерського обліку, до складу об'єктів якої має бути включена рента, а також відроджена та удосконалена система статистичного обліку.

Інформаційні джерела:

1. Osadcha T. Bardash S., Identification of the impact of globalization on the development of accounting methodology. *Baltic Journal of Economic Studies*, №3(5), 2017. P. 343-351.

2. Bardash S., Osadcha T Identification of economic and legal preconditions for rent accounting. *Baltic Journal of Economic Studies*, №1(4), 2018. P. 31-39.

3. Bardash S., Osadcha T. Classification of rent: economic and accounting aspects. *The Economics of the XXI Century: Current State and Development Prospects*. "Sciemcee Publishing". 2018. P. 287-300.

4. Bardash S., Osadcha T. Accounting of results of rent relations. *Baltic Journal of Economic Studies*, №4(4), 2018. P. 24-32.

5. Галинська, Ю.В. Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів: дис. ... д-ра екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Суми: СумДУ, 2018. 452 с.

6. Голян Василь. Децентралізація. Як підняти село через справедливий розподіл ренти. URL: <https://glavcom.ua/columns/vgalyan/decentralizaciya-yak-pidnyati-selo-cherез-spravedliviy-rozpodil-renti-471196.html>

7. Хвесик, М., Голян, В., Бардась, В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. Економіст, 2013, №9. С. 4-13.

8. Шерстюкова К.Ю. Перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці. Автореф. дис... канд. екон. наук. за спеціальністю 08.00.03 «економіка та управління національним господарством». К. 2017. 20 с.

УДК 331.57

О.І. Амоша, академік НАН України, проф. (*ІЕП НАН України, Київ*)

О.В. Панькова, канд. соціол. наук, доц. (*ІЕП НАН України, Київ*)

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ: МОЖЛИВОСТІ ЧИ ЗАГРОЗИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ?

Україна приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку, що ґрунтується на трьох базових імперативах: економічному – передбачає формування ефективної економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником; соціальному – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах безпеки; екологічному – визначає умови і межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації. З огляду на принципову позицію концепту сталого розвитку, згідно з яким розвиток має здійснюватися заради людини, передусім за активної участі та силами самої людини, важливу роль для узгодженості й синергії впливу всіх трьох вищеназваних імперативів відіграє якість соціального і трудового потенціалу суспільства, у тому числі характер людської праці та зайнятості як її найпоширенішої форми [1, С. 16].

Особливої актуальності набуває проблема забезпечення сталого розвитку в умовах цифровізації економіки. Цифрові трансформації у сфері праці та зайнятості в Україні створюють нові виклики та загрози можливостям забезпечення сталого розвитку.

Трансформація соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки пов'язана з її основними етапами, процесами та напрямками. Цифровізація включає два основні процеси, які корелюють з визначенням її змісту в вузькому та широкому розумінні [2, С. 196]. У